Østeuropa og Rusland – før, nu og i fremtiden

Af *Hans Aage*

Østeuropa og Rusland før 1989

Ifølge den gængse anskuelse var planøkonomierne i Sovjetunionen og Østeuropa en fiasko på alle væsentlige områder. De var ude af stand til at skabe økonomisk vækst og velstand, de sløsede med ressourcerne og fremkaldte en miljøkatastrofe, deres landbrug var ineffektivt og kunne ikke brødføde befolkningerne, og deres ledere var *kleptokrater*, hvis hovedbestræbelse var at berige sig selv på befolkningernes bekostning.[1]

Virkeligheden var en anden. Hvad den økonomiske vækst angår, var den ikke afgørende forskellig i planøkonomierne og i de vestlige lande. Eksempelvis var de gennemsnitlige årlige vækstrater i BNP pr. indbygger fra 1950 til 1973 i USA, Sovjetunionen og Danmark henholdsvis 2.2, 3.6 og 2.9%, og for perioden 1973-1989 var tallene henholdsvis 1.6, 1.0, og 2.5%. I Japan og Kina var vækstraterne henholdsvis 8.0 og 3.7% fra 1950 til 1973, og 3.1 og 5.7% fra 1973 til 1989. Siden 1980 har vækstraterne for BNP i Kina været blandt de højeste i verden, omkring 10%, og samtidig er befolkningstilvæksten faldet fra over 3% i 1960 til omkring 1%.[2] Med undtagelse af Rumænien og Albanien havde de østeuropæiske lande og Sovjetunionen et BNP pr. indbygger på mellem 25 og 50% af niveauet i USA, og indbyggerne hørte til i den rigeste fjerdedel af klodens befolkning.[3]

Ressorceforbruget og udslippet af drivhusgasser pr. indbygger var sidst i 80'erne som i de vestlige lande, men effektiviteten var mindre, og der anvendtes 2-3 gange så meget energi pr. produceret enhed som i Vesteuropa; luftforureningen var større også pr. indbygger, navnlig svovlforureningen, der var omtrent som i Vesteuropa for 20-30 år siden og tillige mere koncentreret til de store industriområder; men landbrugets forurening med kvælstof og pesticider var mindre.[4] At planøkonomi i modsætning til markedsøkonomi skaber miljøkatastrofer, er en populær og fornuftstridig myte, idet årsagerne jo skal søges i politiske og økonomiske prioriteringer. Den gentages ihærdigt som regel helt uden sammenlignende dokumentation og nogle gange med helt forbløffende fejlinformationer.[5]

Den sociale ulighed var noget mindre i Østeuropa end i de vestlige lande, især fordi den lille, styrtende rige, formuebesiddende overklasse, som findes i de vestlige lande, manglede i Østeuropa. Ganske vist havde visse grupper store privilegier, især *nomenklaturaen*, dvs. personer med stillinger, der blev anset for så vigtige, at de kun kunne besættes med partiets godkendelse; men privilegierne kunne ikke nedarves, som formuer kan, og de bestod normalt af en *datja*, en tre-værelses lejlighed eller en bil, altså typiske middelklassegoder i de vestlige lande. Desuden virkede de omfat-

tende offentlige serviceydelser, bl.a. sundhedsvæsen, uddannelse og offentlig transport, samt den fulde beskæftigelse indkomstudjævnende.[6]

Det er rigtigt, at landbruget ikke kunne brødføde den sovjetiske befolkning og at der blev importeret korn, men det skyldtes manglende lyst til at spise brød, idet velstanden medførte stigende anvendelse af korn til kødproduktionen, som steg med 63% pr. indbygger fra 1965 til 1990. Kornhøsten steg fra 130 mill. tons om året i 1961-65 til 209 mill. tons i 1986-90 samtidig med, at landbrugets andel af den samlede beskæftigelse faldt fra 29 til 18%.[7]

Plansystemet fungerede; det brød ikke sammen, som det ofte fremstilles, men blev afskaffet.[8] Men det havde store problemer, og dem kan man lære en del af angående et af de store økonomiske spørgsmål, nemlig om opnåelsen af den rette balance mellem privat aktivitet og central styring, altså om statens økonomiske rolle. Én af konklusionerne er, at det er meget vanskeligt at skabe effektive økonomiske incitamenter i et politisk styret system. Her kan man tage ved lære af erfaringerne fra planøkonomierne, som i stor udstrækning forsøgte at anvende fx resultatløn og andre økonomiske incitamenter af samme type som dem, der i disse år næres store forhåbninger til i den offentlige sektor i vestlige lande.

Princippet i de såkaldte bonussystemer var at belønne opfyldelse og overopfyldelse af én eller flere resultat-indikatorer, først og fremmest bruttoproduktionen, i forhold til planen, idet en række andre plantal skulle opfyldes som bibetingelser. Heraf følger umiddelbart mange af plansystemets problemer:[9] mangelfulde oplysninger fra virksomhederne for at opnå en nem plan, ringe planopfyldelse for at undgå opskrivning af planen for næste år, sløseri med ressourcerne, ringe kvalitet og ringe hensyntagen til aftagernes præferencer, svigtende og forsinkede råvareforsyninger, for langsom teknisk fornyelse, manglende og forvridende arbejdsincitamenter. Problemerne hænger sammen med, at alt andet end resultatindikatorerne negligeres, men der er mange andre årsager, bl.a. at ansvarsfordelingen var uklar, at man veg tilbage for at indføre et velfungerende prissystem med realistiske relative priser, og at sanktioner i form af virksomhedslukninger og arbejdsløshed blev undgået af sociale grunde, så at virksomhederne havde bløde budgetbetingelser og kunne regne med at blive hjulpet politisk ud af alle vanskeligheder.

Plansystemet blev "yderligere fuldkommengjort", som det hed, med utallige reformer efter 1965,[10] uden at det løste effektivitetsproblemerne, som måske snarere hang sammen med de uklare ansvarsfordelinger, både indadtil og udadtil. Personalepolitik og arbejdsdisciplin var formentlig mindre stramme i sovjetiske virksomheder, og udadtil havde virksomhederne ikke veldefinerede konkurrenter, men indgik i et politisk spil med planmyndigheder og ministerier, hvor reglerne var uklare og budgetbetingelserne bløde. Den politiske infiltration viste sig overalt, og systemets grad af hæder-

lighed og samfundsmoral var ikke tilstrækkelig til, at det kunne foregå uden at skabe store problemer. Endelig kom dertil som en selvstændig økonomisk belastning, at militæret lagde beslag på en stor del af samfundets ressourcer, formentlig omkring 25%.

Reformer og depression efter 1989

I virkeligheden er de elendigheder, der som regel tilskrives de tidligere planøkonomier - fattigdom, miljøkatastrofer, landbrugskrise og *kleptokrati* - alle med undtagelse af miljøkatastroferne langt mere udtalte i de overgangsøkonomier, der er opstået efter 1989.

Overgangen til markedsøkonomi udløste en historisk set enestående dyb depression. Produktionen faldt med 17-60% i perioden efter 1990. Polen nåede bunden i 1991 og en række andre lande i 1993-1994, men i 1995 var ingen af dem nået op på niveauet fra 1989, hvilket dog skete i Polen i 1996. I Rusland er BNP i øjeblikket ca. 50% af 1989-niveauet, jf. tabel 1.

Samtidig er andelen af fattige, afgrænset ved en månedlig indkomst under 120 1990-dollars, steget fra 3% af befolkningen i 1987-88 til 18% i 1992-93, og uligheden er steget voldsomt. I Rusland aflønnes en fjerdedel af arbejdsstyrken i naturalier eller slet ikke, og Gini-koefficienten er steget fra .24 i 1987-88 til .36 i 1993-94, en meget kraftig stigning, idet Gini-koefficienten i vestlige lande typisk ligger i et interval fra .25 til .45; Gini-koefficienten måler uligheden på en skala fra 0 (fuldkommen lighed) til 1 (maksimal ulighed). Fødselstallene er faldet, og dødeligheden er steget, mest i Rusland med hele 35%, hvilket betyder, at der siden 1990 har været en "overdødelighed" på godt 1.5 mio. mennesker, som ikke ville være døde, hvis de aldersspecifikke dødshyppigheder havde været uændrede. Middellevetiden for mænd er faldet fra 66 år i 1990 til 59 år.[11]

Derimod er miljøsituationen blevet bedre som en direkte følge af produktionsfaldet, som fx i de baltiske lande næsten har halveret energiforbruget og luftforureningen med svovl, kvælstofilter og kuldioxid, ligesom anvendelsen af kunstgødning og pesticider er faldet helt bort i store områder.[12] Men der er ikke sket nogen styrkelse af miljøpolitikken, som tværtimod er blevet helt overskygget af den økonomiske desperation. Miljøbevægelserne, som spillede en betydelig politisk rolle forud for frigørelsen i 1989, har siden mistet deres indflydelse i takt med forværringen af de økonomiske problemer, og fx er protesterne i Litauen mod udbygningen af atomkraftværket i Ignalina forstummet.

Tabel 1. Økonomisk vækst i overgangsøkonomierne 1989-1997

	BNP 1997	Landbrugs-produktion 1996	Landbrugets procentandel af		Handelsbalance 1997
			produktion 1995	beskæftigelse 1995	
	1989=100	1989=100			pct. af BNP

Slovenien	99	102	5	7	-6
Tjekkiet	90	75	5	6	-9
Estland	76	49	8	13	-32
Letland	54	46	10	18	-19
Ungarn	89	79	6	8	-5
Litauen	44	51	9	24	-19
Rusland	57	60	8	15	6
Kroatien	74	81	11	-	-25
Polen	110	83	8	27	-12
Slovakiet	94	71	6	10	-7
Hviderusland	66	68	17	-	-7
Bulgarien	63	77	19	23	0
Ukraine	37	58	15	-	3
Rumænien	87	81	21	34	-8
Kasakhstan	58	59	13	-	7
Georgien	34	76	44	-	-10
Armenien	39	123	39	-	-29
Moldova	34	50	33	-	-16
Albanien	73	60	56	-	-21
Aserbajdsjan	41	54	27	-	-1
Kirgisistan	60	60	43	-	1
Turkmenistan	51	72	17	-	-
Usbekistan	86	83	31	-	-
Makedonien	56	98	12	-	-16
Tadsjikistan	36	32	38	-	23

Note: Landene er rangordnet efter deres BNP pr. indbygger i 1989, som stort set svarer til rangordenen efter omfanget af gennemførte markedsreformer. For enkelte lande er landbrugsproduktionen for 1995 anført, og for Albanien anføres landbrugsproduktionen for 1992.

Kilder: Economics of Transition 4 (May 1996, No. 1):282; EIU Country Reports og Country Profiles; Transition Report, 1997; UN: Economic Survey of Europe (forskellige år, landbrugsproduktion); Økonomiministeriet, 1996:62; Økonomiministeriet, 1997:104; Aage, 1998c.

Østeuropæisk import af farligt affald var blandt de første virkninger af den frie markedsøkonomi, som også har medført en svækkelse af naturbeskyttelsen, hvilket bl.a. har ført til træhugst i fredede områder og omfattende og systematisk krybskytteri i naturparkerne.[13]

Privatiseringen er skredet hastigt frem overalt med få undtagelser, især Hviderusland og andre tidligere sovjetrepublikker. I 1995 var den privat producerede andel af BNP nået op over 60% i en række Østeuropæiske lande; i Rusland nåede andelen op på 70% i 1996, og private virksomheder stod for 90% af industriproduktionen og 80% af industribeskæftigelsen. For de små virksomheders vedkommende har problemerne været overskuelige, og der er kommet mange nye

virksomheder til, ikke mindst inden for tidligere forsømte områder som serviceydelser, finansielle institutioner og detailhandel. Det er også lykkedes at privatisere en del store virksomheder, og til en vis grad er det også, navnlig i de østeuropæiske lande, lykkedes at sprede ejendomsretten, ligesom der sker fremskridt med ledelsesformerne og omstruktureringen af virksomhederne.[14]

Privatiseringsmetoderne har været mangeartede med forskellige kombinationer af 1) direkte salg 2) overdragelse til tidligere ledelse og ansatte 3) restitution, dvs. overdragelse til tidligere ejere og 4) masseprivatisering gennem udstedelse af *vouchers* til publikum, som derefter kunne anvende dem til køb af aktier. Fælles for disse metoder har været, at overalt i Østeuropa, med Tjekkiet som en mulig undtagelse, er virkningen af privatiseringen blevet, at den tidligere magtelite har opnået en grad af kontrol med nationens værdier, som den end ikke kunne drømme om under det gamle regime. *Nomenklaturaen* har forvandlet sig til en *kleptoklatura*. I Rusland har "tvangsprivatiseringen" været kaotisk. Virksomhederne er simpelt hen blevet foræret til *insiders*, dvs. de ansatte og ikke mindst de gamle ledelser, som dels har fået overdraget, dels meget billigt har opkøbt en uforholdsmæssig stor andel af aktierne. I gennemsnit gik formentlig 70% af aktierne til *insiders*, heraf 17% direkte til ledelsen, som imidlertid har kontrol med en betragtelig del af resten, i konkurrence eller samarbejde med den hastigt voksende og yderst voldelige, organiserede økonomiske kriminalitet.[15] Der er opstået en meget lille, meget magtfuld økonomisk og politisk elite, de såkaldte *oligarker*.

De store formuer er i vidt omfang skabt ved simple spekulationsforretninger, som blev mulige takket være liberaliseringen af vare- og kapitalbevægelserne ind og ud af Rusland. Under den store inflation i de første år efter liberaliseringen kunne der tjenes vældige summer ved at låne rubler, veksle dem til dollars og senere betale lånet tilbage i stærkt devaluerede rubler. Da rublen blev stabiliseret, kunne der i stedet optages dollarlån til lav rente, som kunne veksles til rubelobligationer med høj rente. Helt risikofrit har det været at købe russiske energi- og andre råstoffer til de lave interne priser i Rusland og sælge dem i udlandet til de langt højere verdensmarkedspriser.[16] Gevinsterne kunne derpå bruges til at opkøbe såvel økonomiske aktiver af forskellig art som politisk indflydelse, men mange af rigmændene er kommet i vanskeligheder som følge af efterårets voldsomme depreciering af rublen (med omkring 65%) og fald i aktiekurserne (med omkring 90%).[17]

Landbruget er også blevet delvis privatiseret, selv om der fortsat mange steder er statseje af jorden eller begrænsninger for den private ejendomsret ikke mindst i Rusland, og privatiseringen er en del af forklaringen på, at en omfattende landbrugskrise er blevet et typisk element i den generelle økonomiske krise. I modsætning til, hvad man forventede ved reformernes start, blev landbruget ikke en økonomisk drivkraft i Østeuropa, som det har været i Kina.[18] I de rigeste og mest gennemreformerede østeuropæiske lande er landbrugsproduktionen faldet mere end den samlede produkti-

on, jf. tabel 1. I Rusland er kornhøsten faldet fra omkring 100 mio. tons i 1986-90 til et niveau på 65 mio. tons, og fødevareforbruget er faldet med 30% i samme periode. Når alle russere ikke sulter, skyldes det dels import af fødevarer, dels at 80% af befolkningen dyrker kartofler og grøntsager til eget forbrug på små private parceller.[19]

Landbrugskrisen har mange årsager. Den økonomiske krise og den økonomiske politik medførte en prisklemme for landbruget, idet inputpriserne steg og afsætningspriserne faldt med en voldsom indtægtsnedgang i landbruget til følge, ligesom i den velkendte prissakskrise i Sovjetunionen i 1923. Investeringerne forsømmes, dels fordi de ikke er rentable, dels fordi landbrugets begrænsede lånemuligheder vanskeliggør finansieringen.[20] I forbindelse med produktionsnedgangen og privatiseringen er der sket en drastisk reduktion af husdyrbesætningerne, ofte med 25-50%.

Privatiseringen er en selvstændig årsag til krisen, idet den har skabt et strukturproblem. For det første skete privatiseringen i vidt omfang som restitution, dvs. tilbagegivelse til de oprindelige ejere eller deres efterkommere, der ofte er ganske ukyndige uden landbrugsmæssig uddannelse eller erfaring. For det andet blev de meget store kolkhozer, som ofte omfattede over 2000 ha., omdannet til et stort antal meget små og urentable landbrugsbedrifter. I Letland udgjordes 70% af arealerne i 1995 af familiebrug på 15.1 ha. i gennemsnit, og andre 9% var private parceller på 2.0 ha. i gennemsnit. I Litauen var familiebrugene endnu mindre, 6.6 ha. i gennemsnit.[21]

Fremtiden: reformerne og forholdet til EU

Markedsreformerne i Østeuropa har omfattet indre liberalisering (konkurrence, fri prisdannelse, afskaffelse af statslige subsidier), liberalisering af udenrigshandelen (valutakonvertibilitet, fri bevægelighed af varer og kapital), restrukturering af produktionen, reformer af finansvæsenet, samt privatisering af ejendomsretten og tillige makroøkonomisk stabilisering.

Reformerne har generelt været vidtgående, men der er store forskelle i reformtempoet og ikke mindst i virkningerne. Mens de rigeste østeuropæiske lande er ved at indhente produktionsniveauet fra 1989, befinder en række af de fattige lande sig fortsat i dyb depression. Et generelt problem, som er særlig voldsomt i Rusland, er at opbygge en fungerende offentlig sektor finansieret af skatter. Skattteinddrivningen er essentiel for ethvert økonomisk system og tillige for demokratiet. Det gamle system havde én stor fordel, og det mærkes tydeligt nu, hvor den er borte, nemlig at det gav mulighed for en simpel og effektiv skatteopkrævning, fordi alle betalinger gik gennem statsbudgettet, bortset fra lønudbetalinger. Den overvejende del af skatterne blev inddrevet som indirekte skatter ved, at forbrugerpriserne blev sat højere end produktionsomkostningerne for de fleste varer. De personlige skatter var små, og i Sovjetunionen var den højeste marginalskattesats normalt 13%.

Overgang til markedsøkonomi påfører nødvendigvis de offentlige finanser alvorlige belastnin-

ger på to måder: behovet for offentlige ydelser stiger, og skatteindtægterne falder. Privatiserede virksomheder afskediger overflødige ansatte, og de udfylder ikke deres tidligere socialpolitiske funktioner, nemlig at skaffe deres ansatte billige måltider, boliger, sundhedsydelser, børnepasning, ferieophold og ikke mindst indkomster, som også i stor udstrækning blev udbetalt til uproduktiv arbejdskraft. Det offentlige må overtage i hvert fald nogle af disse opgaver.

Depressionen nedbryder skattebasen. Skattebetalingerne fra de resterende statslige virksomheder falder, og selv om dette fald til dels opvejes af nedbringelsen af de statslige subsidier, forringer de store produktionsfald statsvirksomhedernes betalingsevne. Privatiserede virksomheder har store muligheder for at unddrage sig skatteforpligtelser, især når den private sektor er en uregistreret kontantøkonomi, og fremgang for privatiseringen indebærer yderligere nedbrydning af skattebasen.

Navnlig i de tidligere sovjetrepublikker er såvel de offentlige udgifter til sundhedsvæsen, uddannelsesvæsen m.v. som de offentlige indtægter faldet kraftigt. I Rusland lykkedes det i 1997 kun den centrale regering af inddrive 8% af det meget lave BNP i skat.[22]

Hvad angår de makroøkonomiske virkninger af privatiseringen og reformpolitikken i det hele taget, kan der konstateres en klar sammenhæng mellem landenes meget forskellige økonomiske resultater og de respektive hovedstæders afstand til Bruxelles: jo længere østpå landene ligger, jo værre er det gået med økonomien og samtidig med de økonomiske reformer, jf. tabel 1. En mulig forklaring er naturligvis, at hurtig og dybtgående liberalisering er årsag til, at depressionen relativt hurtigt nåede bunden i Centraleuropa.[23]

Nærliggende alternative forklaringer er imidlertid, at afstanden fra Bruxelles forklarer begge dele.[24] For det første var de lande, som ligger nærmest Vesteuropa, de rigeste, og de havde måske også på andre måder et bedre udgangspunkt, hvad angår økonomisk og kulturel tradition og økonomisk politik. For det andet er disse landes forhåbninger om optagelse i EU en stabiliserende faktor, som gør det politisk muligt at føre en ansvarlig økonomisk politik.

De østeuropæiske landes samhandel med EU er fordoblet siden 1992, og handelen med industrivarer er allerede liberaliseret i vidt omfang, men importen er steget mere end eksporten, og der er opstået relativt store handelsbalanceunderskud, jf. tabel 1. De østeuropæiske forhåbninger til fuldt medlemskab knytter sig navnlig til subsidieringen gennem den fælles landbrugspolitik samt til de direkte økonomiske tilskud fra EU's strukturfonde. Generelt giver indlemmelse i en toldunion en fordel på bekostning af de lande, som står udenfor.

Om de økonomiske fordele kommer til at stå mål med forventningerne, er dog tvivlsomt, da den økonomiske belastning for EU vil blive betydelig. Med den dagældende landbrugs- og struktur-

politik ville budgetforøgelsen ifølge nogle skøn fra 1995 blive 58 mia. ECU, alene for de fire Visegrad-lande (Polen, Ungarn, Tjekkiet og Slovakiet) ved fuld integration i år 2000, svarende til 60% af det den gang forventede samlede EU-budget for år 2000.[25] Med EU-Kommissionens Agenda 2000-rapport fra juli 1997 er der imidlertid fremkommet tal for, hvad man politisk er villig til at betale, og det er af størrelsesordenen 16 mia. ECU (i 1997 priser) om året i år 2006 under forudsætning af optagelse af fem østeuropæiske lande og Cypern i år 2002, altså væsentligt mindre, end de østeuropæiske lande har håbet på.

Hele Østeuropa omfatter 105 mio. mennesker med et BNP pr. indbygger på 30% af EU-gennemsnittet. Udvidelse af EU med hele Østeuropa ville forøge produktionen med 8%, indbyggerantallet med 28%, landbrugsarealet med 44% og beskæftigelsen i landbruget med 116%.[26] I de fem lande (foruden Cypern), som ved ministerrådsmødet i Luxembourg den 13. december fik stillet medlemskab i udsigt,[27] Polen, Ungarn, Tjekkiet, Estland og Slovenien, bor der 62 mio. mennesker, og deres BNP pr. indbygger er 33% af EU-gennemsnittet. I de fem nye medlemslande beskæftiger landbruget omkring 22% af befolkningen mod 5% i EU, idet andelen varierer fra 27% i Polen til 6% i Tjekkiet, jf. tabel 1. I Danmark udgjorde landbrugets andel af BFI og af beskæftigelsen i 1986 henholdsvis 5.4% og 6.5%, og i 1996 henholdsvis 4.1% og 4.7%. For hele EU var tallene i 1993 henholdsvis 2.5% og 5.7%.

Hvordan fremtiden vil forme sig for overgangsøkonomierne i Østeuropa er meget uvist, men det er givet, at indhentningsprocessen i forhold til EU vil blive langvarig. Ifølge Økonomiministeriets beregninger vil indkomstniveauet pr. indbygger i perioden fra 1997 til 2017 kunne stige fra 30% af EU-niveauet til 37%, hvis investeringskvoten er på 15%, og til 45%, hvis investeringskvoten er på 25%.[28] Særlig i Rusland, men også i store dele af Østeuropa, er situationen meget vanskelig. Der er iværksat en gennemgribende økonomisk omvæltning med det formål at forøge velstanden, men uden synderlig indgående overvejelser om de konkrete detaljer, altså om hvilke typer produktion der skulle forøges, hvilke handelsmønstre der skulle etableres, eller hvilke mekanismer i markedsøkonomien der kunne opbygge produktionen. Kort sagt, man har set på vestligt fjernsyn, at de vestlige lande er meget rigere end én selv, man har spurgt vestlige rådgivere, hvad der skulle gøres, og det har man så gjort. Der er privatiseret og liberaliseret i stor stil; der tales stadig i den vestlige presse om behovet for yderligere markedsreformer,[29] men det er faktisk lidt svært at se, hvilke væsentlige reformer som stadig mangler i Rusland og Østeuropa. Hvad der mangler, er en statslig økonomisk politik og et fungerende statsapparat, som kan inddrive skatter.

Det har ført navnlig Rusland ud i et dybt økonomisk uføre, hvor samfundets værdier er overdraget til en lille, formuende overklasse, som har travlt med, i det omfang det er muligt, at over-

føre sine formuer til udenlandske bankkonti. Men befolkningerne og deres nogenlunde demokratisk valgte regeringer har gjort det selv og med åbne øjne, og der er ingen steder at henvende sig med klager. Det er ikke mærkeligt, at der har indfundet sig en vis håbløshed. I Rusland er den mest påtrængende opgave at få styr på skatteinddrivningen, og i første omgang forekommer det nødvendigt at opkræve ressourcerenterne, hvilket enklest gøres gennem statseje af naturressourcerne, samt at kontrollere, hvad der passerer grænserne af varer og kapital.

Af erfaringerne gennem de forløbne år kan der i hvert fald udledes en vis ydmyg eftertanke. Da overgangen til markedsøkonomi tog fart i 1989, var den fremherskende opfattelse blandt økonomer, at planøkonomien var en perversion af det økonomiske liv, der blot skulle afskaffes som en både nødvendig og tilstrækkelig betingelse for at genskabe økonomiens naturlige tilstand, nemlig en velfungerende markedsøkonomi. Efterhånden er det blevet mere klart, at en velfungerende markedsøkonomi er undtagelsen snarere end reglen. Den er en sart plante, som stiller store krav til vækstbetingelserne i form af et kompliceret system af lovmæssige, politiske og sociale institutioner, som er tidskrævende og vanskelige at opbygge.[30] I Vesteuropa tog det 500 år at opbygge fungerende markedsøkonomier og yderligere 200 år at udvikle dem til et civiliseret, socialt acceptabelt system.

Hvis man skulle forsøge at uddrage en lære af de hidtidige erfaringer, kunne man måske begynde med følgende punkter:[31]

1) at staten har mistet indtægter og økonomiske funktioner, at det har kostet dyrt i tabt produktion, at det hverken er nødvendigt eller tilstrækkeligt for økonomisk fremgang, og at nogle af disse funktioner må genskabes som forudsætning for, at markedsøkonomien kan fungere,

2) at privatisering ikke i sig selv skaber fremgang, og at den overalt har været plaget af tilfældigheder og korruption i et omfang, som belaster den almindelige samfundsmoral, samt at en velfungerende markedsøkonomi ikke er en naturtilstand, men må understøttes af komplicerede sociale institutioner og kulturelle traditioner.

Noter

[1] Se f.eks. Information, 17. September 1998 p. 10; en række eksempler på disse gængse anskuelser anføres i Aage, 1994:8-12, 69; Aage, 1998b:198-199.

[2] Aage, 1998b:198.

[3] Aage, 1994:15, 101, 178; Aage, 1998c:128.

[4] Aage, 1998d:3-8.

[5] Se f.eks. Ritt Bjerregaaards dobbeltkronik i Politiken 30.-31. maj 1997 og forsøgene på at korrigere dens fejlagtige oplysninger af Jørgen S. Nørgård (Politiken 16.6, 27.7) og Hans Aage (21.6) samt Ritt Bjerregaards reaktion (26.6).

[6] Aage, 1994:63-72.

[7] Aage, 1994:100.

[8] Nørgaard, 1996:34

[9] Aage, 1994:32-62.

[10] Aage, 1994:47-62.

[11] Aage, 1998c.

[12] Aage, 1998d:9; OECD, 1994.

[13] Aage, 1994:171-191.

[14] Aage, 1998c.

[15] Aage, 1998b:208-210.

[16] The Economist, 12 September 1998, p 83.

[17] The Economist, 3 October 1998, p 136.

[18] Nørgaard, 1996:31; Valdes & Gnaegy, 1996

[19] Laird, 1997:490; Prosterman et. al., 1997; OECD, 1996; D.A.J. Macey i Economics of Planning 31 (1998, No.1):84-88.

[20] The Economist, 19 September 1998, p 72.

[21] Davis, 1997:1415.

[22] The Economist, 22 November 1997, p 22; Aage, 1998b:202-204.

[23] Økonomiministeriet, 1997:96-98.

[24] Aage, 1998c.

[25] Kjeldsen-Kragh, 1996; Frandsen, 1997; Iversen, 1996; Aage, 1998a:198.

[26] Økonomiministeriet, 1996:62.

[27] The Economist, 20 December 1997, p 29.

[28] Økonomiministeriet, 1997:103, 108.

[29] Fx Vibeke Sperling i Politiken, 11. oktober 1998, 2, sektion, p 1.

[30] Økonomiministeriet, 1997:109.

[31] Aage, 1998b:211-214; 1998c.